

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ЗМІСТ, УМОВИ, РИЗИКИ

ЛЕВКОВЕЦЬ О. М.

кандидат економічних наук

Харків

У 2010 р. в Україні офіційно проголошено курс на модернізацію економіки. Безальтернативність прагнень високотехнологічного розвитку визначається формуванням у світі умов нового шостого технологічного укладу, що радикально вдосконалює весь замкнений цикл на основі нанотехнологій, залучає всі галузі – і за недоступності його технологій як авіа-, ракетобудування, так і традиційні для України металургія, хімічна промисловість, сільське господарство будуть втрачені. Потреба в інвестиціях лише для технологічного оновлення економіки визначається в 1 трлн долл. Втім, світові процеси (несталість стану світової економіки, боргові кризи у країнах еврозони) та критичний стан національної економіки ускладнюють пошук джерел і механізмів мобілізації ресурсів. За таких умов набуває актуальності розробка і реалізація адекватної стратегії модернізації з урахуванням існуючих внутрішніх і зовнішніх обмежень.

Вагомий внесок у розвиток теорії модернізації для країн з перехідною економікою здійснили російські науковці В. Полтерович, С. Глазьев [4, 11, 12], А. Григор'єв, М. Саліхов. Питання модернізації економіки України в умовах технологічної деградації, панування господарського порядку, що відторгає інновації, обмеженості ресурсів широко дискутуються вітчизняними науковцями – В. Геєцем [2, 3], А. Гриценко [5], А. Федуловою [15] та ін. Протягом 1999 – 2008 рр. прийнято понад 20 стратегій, 80 концепцій щодо інноваційного розвитку країни. НАНУ навесні 2010 р. було презентовано Національний проект реформ, де особливу увагу приділено питанням модернізації [9]. Втім, ступінь взаємозв'язку означених документів навіть не розглядається, і на сьогодні в Україні відсутній чітко окреслений національний проект модернізації. Суспільству запропоновано Програму економічних реформ на 2010 – 2014 рр., що стала основою для розробки інших програмних документів [13] та практичних дій. Все ще не визначено методології модернізації національної економіки, не здійснено оцінки заходів, що реалізуються, на предмет відповідності цілям модернізації.

Метою статті є систематизація теоретико-методологічних положень щодо модернізації національної економіки та ідентифікація типу і характеристик існуючої моделі соціально-економічних перетворень.

Методологічні основи розбудови проекту модернізації економіки мають визначати: цільові орієнтири, складові процесу, умови реалізації. Безперечною уяв-

ляється необхідність враховувати глобальні трансформації. Так, понижувальна фаза К-циклу, що, за оцінками учених, триватиме до 2020 – 2025 рр., змушує очікувати на «кластер» глобальних криз. Світу пророкують дефіцит продовольства, енергії, питної води. Відбувається боротьба за ринки високих технологій та ресурси, за збереження привілейованого положення розвинених країн.

Під модернізацією зазвичай розуміють вдосконалення для відповідності сучасним вимогам. **Модернізація економіки** означає структурні, технологічні, інституціональні зміни в національній економіці, що спрямовані на підвищення її *конкурентоспроможності* та забезпечення розвитку в довгостроковій перспективі [1, с. 70; 3]. Модернізація – це завжди:

1) *системний процес*: означає зміни економічних, політичних, правових, культурних інститутів та відносин. Має проводитись одночасно на кількох рівнях [14, с. 88]: інституційних реформ (зміна, узгодження правил і процедур суспільно-економічного життя); економічної політики (застосування адекватних інструментів впливу на економічні процеси); соціальної політики (формування умов для реалізації інтересів окремих суспільних груп);

2) *мобілізаційний процес*, що запроваджується для скорочення відставання від країн-конкурентів [10, с. 5], тобто передбачає просторову і часову мобілізацію ресурсів, а цільові орієнтири процесу залежать від конкурентів.

Вирізняють два *типи* модернізації [1, с. 76]:

1) *адаптивна (імітаційна)* – здійснюється шляхом впровадження позичених нововведень, що пов'язано з витратами на придбання авторських прав, патентів, ліцензій, обладнання і т. п. – тобто, з виплатою інноваційної ренти. Визначає *наздоганяючий* тип розвитку. Включає підтипи: а) *регульована* – в рамках обраної стратегії розвитку країни; б) *стихийно-корпоративна* – в інтересах національних чи закордонних корпорацій (що далеко не завжди співпадають з інтересами національними), ускладнює координацію процесу;

2) *креативна* – здійснюється на основі власних інновацій: розроблені в країні технологічні та інституційні нововведення отримують визнання і починають розповсюджуватись по світу, забезпечуючи країні рентний дохід. Визначає *випереджаючий* тип розвитку.

За ресурсами вони є конкуруючими, загалом же зазвичай поєднуються у певних пропорціях, оскільки представляють собою два етапи здійснення модернізаційного проекту. Слід визнати, що серед науковців немає єдності щодо бачення типу модернізаційних змін в Україні. Ученими визнається доцільність модернізації за двома напрямками: традиційних галузей і стимулювання розвитку високотехнологічних секторів. Розбіжності виникають при визначенні пропорцій розподілу ресурсів між ними (табл. 1).

Підходи до визначення сутності модернізаційних перетворень в Україні

Автор або документ	Характеристики перетворень
В. Геєць та ін., «Новий курс реформ» [3; 9]	Активна роль держави. Орієнтування на інновації на власній основі , організація і фінансування фундаментальної науки, ризикових прикладних досліджень. Імпортозаміщення з використанням власних розробок; відмова від широкої підтримки традиційних експортних галузей, поліпшення інституціональних умов через зниження регуляторних функцій держави щодо бізнесу, детінізація. Система пільг і санкцій
Л. Федулова, І. Шовкун [15]	Підтримка індустріальної модернізації разом із стимулюванням високотехнологічного потенціалу; відбір пріоритетних напрямів розвитку; стимулювання корпоратизації у високо-технологічному секторі; інституціональні вдосконалення. Етапи: 1) відтворення технологічної бази галузей з потенціалом імпортозаміщення ; 2) створення виробництв нового техноукладу , вихід на світові ринки з наукоємною продукцією; 3) кардинальне технологічне перезброєння всіх секторів економіки
С. Глазьев [4]	Відбувається зміна технологічних укладів, тому доречно використати «перевагу відсталості» – не наздоганяти, а орієнтуватися на те, що розвинені країни матимуть у майбутньому – на 6-й технологічний уклад
А. Гриценко [5, с. 10]	Добровільно-примусова модернізація галузей , що технологічно застаріли, але забезпечують основну частину експорту ; всебічна інституційна і фінансова підтримка інноваційних структур ; на перших етапах – вирішення завдань домодернізаційного періоду (харчування, житла, транспортної інфраструктури)
В. Полтерович [11, с. 23; 12]	Запозичення , оскільки для масового впровадження технологій 6-го техноукладу немає бази , відторгатимуться інновацій системою. «Перевага відсталості» – у можливості позичати технології, не витрачаючись на розробку. Вирішення проблем міжгалузевої координації. Підтримка проектів, а не фірм, взаємодія держави з асоціаціями бізнесу і суспільства. Реалізація програм переоснащення старих і створення нових галузей на основі індикативного плану

Сучасні дослідження теоретичних основ модернізації ґрунтуються на запропонованій ще М. Портером теорії про **стадії розвитку**. Припущення: країна обов'язково має пройти у своєму розвитку кілька стадій, і неможливо оминати («перескочити») жодну з них; кожна стадія розвитку потребує застосування адекват-

них інструментів і своєчасної їх зміни [6, 11, 12]. Немає сенсу, не розв'язавши завдань першої та другої стадій, намагатись реформувати економіку на основі інструментарію третьої-четвертої стадій (що сьогодні використовується розвиненими країнами Західної Європи та США) (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика стадій розвитку економіки за [6, 11, 12, 14, 16]

Стадія розвитку	Ознаки/характеристика	Інструменти впливу для переходу до наступної стадії
1	2	3
<i>За методикою World Economic Forum [16] та [6, 14]</i>		
Ресурсна	<i>Основа зростання:</i> базові фактори виробництва, масштаби залучення ресурсів. Отримання іноземних технологій в уречевленій формі. Використання факторних потреб зовнішнього світу. Цінова конкуренція	<i>Селективні:</i> Визначення пріоритетів розвитку, механізмів їх реалізації (податкові, кредитні та ін. пільги, пряме бюджетне фінансування проектів), контроль за виконанням
Інвестиційна	<i>Основа зростання:</i> ефективність використання ресурсів. Якісна, проте ще дешева робоча сила. Реалізація проектів у рамках вертикально інтегрованих корпорацій. Інвестиції у людський капі-тал, технології, дослідження і розробки; запозичення іноземних технологій в уречевленій і уречевленій формах; процесні та продуктові інновації на базі імітованих технологій. Конкуренція на основі покращення споживчих якостей продукту.	<i>Селективні:</i> ідентифікація ланцюжків створення доданої вартості у високо- і середньо-технологічних видах діяльності; підтримка проривних напрямів технологічного розвитку; податкові пільги, кредити при купівлі імпортного обладнання та ліцензій. <i>Неселективні:</i> боротьба з корупцією, умови для внутрішніх і зовнішніх інвестицій (зниження регуляторних і адміністративних бар'єрів, полегшення доступу до фінансування), стимулювання трансферу результатів НДДКР у виробництво
Інноваційна	<i>Основа зростання:</i> власні (національні) нововведення. Інтенсивні інвестиції у людській ресурс, науку, технології.	<i>Неселективні</i> методи підтримки. Сприяння створенню технологій у уречевленій формі

1	2	3
	Створення нових продуктів і технологій; розвиток дифузії інновацій. Конкуренція на основі власних продуктових і процесних інновацій. Переміщення за кордон малоефективних видів діяльності.	
<i>За В. Полтеровичем [11, 12]</i>		
Індустріалізації	<i>Мета:</i> переоснащення базових галузей для задоволення внутрішнього попиту. Інвестиційний імпорт, позичання технологій. Імпортозаміщення на території країни	<i>Селективні.</i> Податкові пільги, субсидії споживачам інвестиційного імпорту, завищений валютний курс, обмеження імпорту промислової кінцевої продукції
Експорто-орієнтованого зростання	<i>Мета:</i> вихід на зовнішні ринки. Експортери під тиском міжнародної конкуренції підвищують якість продукції та управління. Ефект розповсюджується на сектори, орієнтовані на внутрішній ринок. Слабкість ринкової інфраструктури, відносно низький рівень людського і технологічного розвитку.	<i>Як селективні (вертикальні), так і неселективні (горизонтальні)</i> інструменти стимулювання експорту і обмеження імпорту. Висока централізація управління економікою. Підтримка крупних підприємств, державні програми технічної реконструкції, занижений валютний курс, кредитні і податкові пільги, субсидування. Розвиток інфраструктури
Стимулювання прискореного розвитку	<i>Мета:</i> залучення інвестицій, координація та закріплення тенденцій структурних змін	Зниження прямого впливу держави, переважання <i>горизонтальних</i> інструментів, лібералізація зовнішньої торгівлі, підтримка малого бізнесу, дерегуляція ринку капіталу. Стимулювання кластерів високотехнологічних фірм
Розвинутого ринку	<i>Мета:</i> підтримка траєкторії сталого зростання на інноваційній основі	Вертикальні інструменти – лише для протидії циклічним спадам або економічним шокам. <i>Горизонтальні</i> методи підтримки.
<i>Селективні інструменти:</i> податкові пільги, субсидування, держзамовлення на користь суб'єктів/галузей, визнаних пріоритетними, державні інвестиції, регулювання цін на окремі види товарів, гарантії за позиками, імпортні мита		
<i>Неселективні інструменти:</i> технічне регулювання, нефінансова підтримка експортерів, допомога у НДДКР, підтримка малого бізнесу, екологічних проектів, навчання, перекваліфікації кадрів, розвиток інфраструктури		

За визначенням Всесвітнього економічного форуму, Україну в рейтингу 2010 – 2011 рр. віднесено до країн, що переходять від факторної до інвестиційної стадії [16]. Тож, *мета* модернізації економіки України може бути сформульована як перехід до індустріальної економіки (інвестиційна стадія), що стане передумовою для подальшого руху до економіки постіндустріальної (інноваційної) [10, с. 14]. Узагальнення та систематизація [5, с. 12; 10, с. 6; 12; 14, с. 94] дозволяють визначити такі *умови* успішної реалізації проекту модернізації.

1. Виважена оцінка ресурсів та можливостей, *реальність* цілей та шляхів їх досягнення – тобто, розробка чіткої стратегії розвитку. Макроекономічна політика, що ґрунтується на мобілізації ресурсів для модернізації. Ефективна взаємодія з т. зв. зовнішнім середовищем модернізації (стратегічними партнерами).

2. *Наявність зацікавлених груп інтересів* із достатнім владним впливом, готовність еліти і суспільства до змін. Країна, що здійснює модернізацію, стикається з численними проявами «ефекту блокування» [14, с. 92] – опором агентів. Необхідне узгодження інтересів всіх груп, залучених до процесу модернізації, у т. ч. шляхом компенсаційних угод з тими, що не підтримують перетворення, проте мають значну переговорну силу (державні корпорації, держслужбовці, отримувачі преференцій – у т. ч. великий бізнес). У [5] пропонується акцентувати на пошуку форм включення приватних ін-

тересів у спільні, створенні умов, за яких співпраця була б найбільш раціональною формою поведінки.

3. *Довіра до влади – «інституційна довіра»*. Рівень довіри до інститутів влади серед населення в 2010 р., за результатами дослідження Інституту соціології НАНУ, складав: до Президента – 30,8%, до Уряду – 19,6%, до місцевих органів влади – 17,9%, до приватних підприємців – 41,3% [2]. За таких умов ані держава, ані уряд не виконують ролі інституту, що примушує дотримуватись правил життя у суспільстві. Позитивне сприйняття модернізаційних перспектив потребує формування відповідного *соціального капіталу* – комплексу зв'язків, що підтримуються на основі неформальних цінностей, норм і понять, які поділяються членами соціальних груп, і який створює між ними критичну масу довіри та соціальної підтримки, ефект співпраці і взаємодії. Натомість поширення ідеології суспільства споживання спричинює замкнення свідомості на власному і особистому, людина огорожується від суспільства родиною, добробутом, домінують інтереси одного дня.

Головними орієнтирами для ідентифікації змісту українського проекту модернізації економіки є Програма економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», де визначено лише стратегічні напрями перетворень, і Програма розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні на 2011 – 2015 рр. Ви-

вчення [7, 13] дозволяє констатувати, що модернізація економіки розуміється передусім як технологічне оновлення, етапи та механізми якого єдині є чітко виписаними (рис. 1). Термін «модернізація» вживається як тотожний з «розвитком», переходом до *інноваційної* моделі, що призводить до плутанини з цільовими орієнтирами, хоча зміст етапів перетворень виявляє розуміння пройти інвестиційну стадію. Здійснюється спроба реалізувати стратегію, засновану на концепції розвитку пріоритетних галузей. Пропоновані інструменти державної підтримки є традиційними і в цілому відповідають завданням інвестиційної стадії. Втім, на наш погляд, перелік пріоритетів є надто обширним, що може призвести до розпилення ресурсів і, зважаючи на те, що інтереси великого бізнесу сконцентровані в традиційних галузях (металургія, хімічна промисловість, нафтопереробка, енергетика, важке машинобудування), існує ризик «застрягнути» на першому етапі. Адже Програма не визначає дієвих механізмів узгодження інтересів суб'єктів національної економіки, каналізації інвестицій до високотехнологічних видів діяльності. Україна намагається здійснити перетворення шляхом зовнішніх позик, лібералізації економіки та інтеграції в європейські структури, модернізаційний проект є похідним від домінуючої в світі ліберальної ідеї і «вбудовування» у світову економіку в її сучасному вигляді.

Основні *ризики* проекту, на наш погляд, пов'язані з таким.

1. *Відсутність у суспільстві попиту на модернізацію.* Національна економіка де-факто розпалась на численні територіальні та галузеві сегменти. Представлені у владі бізнес-групи зорієнтовані на низькотехнологічний експорт і включені до глобальної економіки як периферійна частина. У населення відсутня готовність обмежити споживання, великий бізнес має можливість зменшити податкове навантаження, користуючись послугами офшорних зон – тож, має місце конфлікт інтересів. Новий етап приватизації (обленерго, земель сільгосппризначення, готується зняття обмежень на приватизацію підприємств авіабудування, об'єктів портової інфраструктури) створює додаткові можливості для отримання надприбутків без інновацій та стимулює до збереження «розмитих» прав власності. Фінансовий сектор не зацікавлений кредитувати ризикові інноваційні проекти, маючи більш прибуткові альтернативи (наприклад, споживче кредитування). Інституційні зміни викликають опір, тому що для бізнесу і населення за слабких формальних інститутів витрати неформального вирішення питань є нижчими: хабарництво, корупція стали інститутом, тобто *загальноновизнаною, загальноприйнятою нормою поведінки.* Для владних структур неформальні відносини – це можливість пом'якшення соціальної напруги, отримання бюрократичної ренти. На наш погляд, компенсаційні міри (кредитно-податкові та інші пільги, участь держави у фінансуванні проектів) сприятимуть активації мотивів до модернізації лише у поєднанні з заходами підвищення ризику використання неінноваційних інструментів конкуренції (корупційних послуг і т. п.). Марно, нічого не змінивши в перерозпо-

дільчих механізмах, намагатись пропонувати суспільству мобілізувати ресурси для перетворень.

2. Варто звернути на такий аспект, як *соціальна безпека* модернізації. Критерії відбору проектів (див. рис. 1) містять такі, що часто є взаємовиключними: створення робочих місць та впровадження ресурсозберігаючих технологій. Адже наслідком модернізації може стати скорочення працівників у базових галузях: технологічне та технічне переозброєння підвищує продуктивність праці у 3 – 5 разів. Для робочої сили, що вивільняється, необхідно створювати робочі місця у високотехнологічному секторі. Але через недостатню кваліфікацію чи зможуть працівники там бути задіяні (24,7% зайнятих в Україні – представники найпростіших професій [10, с. 11])? Прикладом служить металургія, що забезпечує близько 500 тис. робочих місць, і де продуктивність праці утричі нижча за європейську. У Франції за 10 років (!) виробничі потужності у металургії було зменшено з 30 до 16 млн т/рік, а кількість працюючих – з 200 тис. до 50 тис. На це витрачалось щорічно близько 3 млрд дол.[8]. Не варто забувати й про те, що сьогодні посилюється конкуренція між країнами за залучення людських ресурсів: вкупі зі зміною системи цінностей у суспільстві, сприйняттям держави як порушника умов соціального контракту притягиває «затягнути хустки» можуть мати наслідком втрату кваліфікованих кадрів.

3. *Нестача ресурсів* для реалізації анонсованих проектів та програм. Валовий зовнішній борг України складає близько 123 млрд дол., сукупний державний борг станом на 01.06.11 – 577,84 млрд грн (за даними НБУ та Міністерства фінансів). Проект Державного бюджету на 2012 р. передбачає 60 млрд грн на обслуговування державного боргу і фінансування інвестиційних програм переважно за рахунок іноземних кредитів. Втім, світові ринки запозичень сьогодні є практично закритими через підвищені ризики на тлі зниження кредитного рейтингу США та боргової кризи країн єврозони. Погіршення відносин з країнами – членами Митного Союзу (передусім, з РФ) вже відбулось введенням з боку останнього обмежень щодо експорту низки видів української продукції, гальмуванням реалізації сумісних з РФ проектів у авіабудуванні (наприклад, моделі літака АН-158). Це означає зменшення валютної виручки та перспектив розвитку високотехнологічних виробництв. Створення ж Зони вільної торгівлі з ЄС, на наш погляд, залишає можливість для реалізації лише адаптивної моделі модернізації у стихійно-корпоративній формі.

Поки що модернізація в Україні мала точковий характер, зводилась до технологічного оновлення галузей, що орієнтовані на внутрішній ринок (збиральні виробництва, харчова промисловість, мобільний зв'язок, фінансовий сектор, роздрібні мережі ТНК). Зараз під впливом глобальних і геополітичних викликів (зростання цін на енергоресурси, посилення конкуренції) це змушені робити експортоорієнтовані металургія і хімічна промисловість. Перетворення відбувались за *адаптивним* типом, причому за другим підтипом. Сьогодні ж здійснюється спроба забезпечити регульовану модернізацію, що з часом здатна буде

Рис. 1. Зміст технологічної модернізації економіки України згідно з [13]

перейти у креативну. Причому, головну увагу приділяється технологічній складовій. Залишається актуальною розробка єдиної комплексної програми модернізації. *Індикативне планування*, посилення ролі якого декларується Урядом (прийнято Проект Державної Програми соціально-економічного розвитку України на 2012 р. і основні напрями розвитку на 2013 – 2014 рр.), сприятиме регулярній взаємодії між урядом, бізнесом, профспілками, споживачами для зміцнення взаємної довіри і координації зусиль щодо перезозброєння економіки. Розвиток державно-приватного партнерства (інструментом реалізації може стати поширення системи «електронного уряду»), у т. ч. через залучення бізнесу і суспільства до моніторингу виконання державних функцій, подальші заходи в напрямі зниження загального рівня транзакційних витрат суб'єктів національної економіки (посилення захисту прав власності, зниження адміністративних бар'єрів для бізнесу і громадян, боротьба з корупцією) сприятимуть формуванню умов для модернізації. Водночас, зберігаються підвищені ризики нестачі та розпилена ресурсів, відсутності мотивації до змін, втечі капіталу та інерційного вбудовування підприємств до структур іноземних ТНК на неприйнятних для країни умовах. Не існує дієвих механізмів перерозподілу ресурсів із сировинних виробництв до високотехнологічних. Проблеми усунення цих ризиків потребують якомога швидшого розв'язання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Вардомский Л. Б. Взаимные экономические связи в контексте модернизации экономики России и Украины // *Економіка і прогнозування*.– 2009.– № 1.– С. 77 – 89.
2. Геєць В. М. Доверие как элемент социального капитала в экономическом развитии Украины // *Экономическая теория*.– 2010.– № 3.– С. 7 – 19.
3. Геєць В. М., Семіноженко В. П. Інноваційні перспективи України.– Харків: Константа, 2006.– 272 с.
4. Глазьев С. Мировой кризис как процесс смены технологических укладов // *Вопросы экономики*.– 2009.– № 3.– С. 26 – 38.
5. Гриценко А. Методологічні основи модернізації України // *Економіка України*.– 2011.– № 2.– С. 4 – 12.
6. Киндзерский Ю. Экономическое развитие и трансформация промышленной политики в мире: уроки для Украины // *Экономика Украины*.– 2010.– № 5.– С. 4 – 15.
7. Ключев А. Формула украинской модернизации: взяться и сделать // *Зеркало недели*.– 2011.– № 19 // Режим доступа: <http://zn.ua/articles/81765>
8. Мазур В. Металлургия Украины: состояние, конкурентоспособность, перспективы // *Зеркало недели*.– 2010.– № 8(788).– С. 9.
9. Новый курс: реформы в Украине 2010 – 2015 рр. НАНУ // Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua/books/2010/10nandop1.pdf>
10. Онищенко В. Модернізація як імператив розвитку України // *Економіка України*.– 2011.– № 7.– С. 4 – 14.
11. Полтерович В. Гипотеза об инновационной паузе и стратегия модернизации // *Вопросы экономики*.– 2009.– № 6.– С. 4 – 23.
12. Полтерович В., Попов В. Эволюционная теория экономической политики. Часть 1 // *Вопросы экономики*.– 2006.– № 7.– С. 4 – 20.
13. Програма розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні. Затверджено Постановою КМУ № 389 від 02.02.2011 // <http://document.org.ua>
14. Рустамов Э. Принципы эволюционной модернизации переходных экономик // *Вопросы экономики*.– 2009.– № 7.– С. 85 – 96.
15. Федулова Л. І., Шовкун І. А. Підходи до формування дієвої інноваційної стратегії України // *Наука та інновації*.– 2009.– № 3.– С. 5 – 15.
16. The Global Competitiveness Report 2010 – 2011. World Economic Forum// http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf